

הארגו של הסוחרים היהודיים בגרוזיה בהשוואה לארגו של הסוחרים היהודיים בארצות אחרות במזרח

הארגו (לשון הסתרים) של הסוחרים היהודיים בגרוזיה הינו חלק חשוב משפת-הדיבור של יהודי גרוזיה, שכוללת, כמו שפות יהודיות אחרות, שלושה רגיסטרים: יום-יומי, דתי ומסחרי. הערות אחדות על הרגיסטר האחרון, העיר לראשונה ההיסטוריון היהודי המנוח אליהו פאפיסימדוב במחקרו: 'לתולדות המסחר בקרב יהודי גרוזיה'¹. שפת הסתר של יהודי גרוזיה ממלאת אותו תפקיד שיש לשפה מסוג זה בלשונות יהודיות אחרות במזרח ובמערב: לאפשר ניהול שיחה בעניינים עסקיים, כך שתהיה ברורה רק לסוחרים היהודיים. במרכיבי הארגו השתמשו לא רק הסוחרים, אלא גם גנבי המקום. שפת הסתר שימשה במידה מסוימת גם את המבוגרים, כאשר רצו להסתיר משהו מן הילדים.

במשך הזמן חדרו אלמנטים מעטים של ארגו זה לשימוש בשפת הדיבור של השכנים הלא-יהודים. במקרה זה בא לידי ביטוי חידוש הארגו היהודי. למשל, כאשר המלה ganabi כבר לא היתה משום סוד לגרוזים בגלל שימושה הרב, אימצו היהודים את המלה gimeli, המשקפת את האות הראשונה לאותה מלה.

לשונות הסתר היהודיות באזוריה השונים של גרוזיה קיימו לפעמים הבדלים קלים ביניהן, כתוצאה מהבדלים סוציו-לינגוויסטיים מקומיים, אך הבסיס נשאר משותף לכולן. מבחינת אוצר המלים בשפת-הסתור של יהודי גרוזיה יש לציין את הכללים הבאים: א. ריבוי מלים לא-גרוזיות; ב. מלים גרוזיות מופיעות במשמעויות לא-מקוריות; ג. מהגרוזיות נשאר, למעשה, רק המבנה הדקדוקי.

על ארגו של יהודים בארצות המזרח אין חומר רב, וממה שיש — ניתן לקבל רק מושגים כלליים בנושא. מן החומר שהיה ברשותנו נצביע על הארגו של יהודי פרס (לוטראי), של יהודי ארצות-ערב ושל יהודי כורדיסטאן; ראה 'ביבליוגרפיה נוספת'. מלבד מקורות אלה, בעת ניתוח לוטראי השתמשנו גם בחומר שהצטבר בראיונות יהודי קשאן שבפרס, שנעשו על-ידינו.

בכתיבת מאמר זה התבססנו על רוב העובדות שהובאו במאמרו של א'

1. *הארגו של הסוחרים היהודיים בגרוזיה*, תרגום מאת אוריאל זק, תל-אביב: הוצאת ספרים, 1945, עמ' 70-74.

Muštari davəqame = שיקרתי ללקוח, 'סידרתי' את הלקוח; = davqamdi
 הפסדתי; dauqame = (ציווי) הורד לו מחיר; saqamebeli = לקוח עניו, מסכן;
 kami = גרוע, וכו'.

Seperi [ספר] מסמל את המושגים: כרטיס, רשיון, תעודת-זהות וכו'.
 Dapaniereba (> פנים) פירושה: להחביא, להסתיר. נקודת המוצא במלה הזאת היא
 העלמת משהו מ'פניו' של הזולת.

Motoveba (> טוב) מציינת עשיית דבר על הצד 'הטוב' ביותר: לגמור טוב, לשקר
 טוב, לקחת (לגזול) טוב, וכו'. מעניין שבהגיגי העברי של יהודי גרוזיה, העיצור 'ב'
 הינו עיצור קשה אפילו אחרי התנועות,⁵ אך במקרה של motoveba העיצור 'ב' הפך
 לעיצור רפה, כפי שמקובל בעברית המודרנית.

Mogadoleba (> גדול) פירושה: להרוויח, להוסיף. משמעות המלה 'קצת' בעברית
 קשורה עם צמצום, המעטה, דילול, וכו'. בארגו של הסוחרים היהודיים בגרוזיה,
 הרחיקה המלה לכת בצמצום משמעותה עד-כדי-כך שפירושה הפך ל'לא-כלום'
 (kesat).

ראוי לציין, שבמסגרת שינוי המשמעות המקורית חלה תזווה ממשמעות-השמיעה
 למשמעות-הראייה. המלה העברית 'תשמע' שהשימוש בה היה שכיח בפי יהודי
 גרוזיה (čišme/čičme) קיבלה במשך הזמן משמעות של 'תראה', במקביל למלה
 tire שגם היא חדרה מן העברית. יש גם מקרה, שהמלה במקורה העברי קשורה עם תנועה
 (מָסַר), אך בארגו של יהודי גרוזיה היא מורה על חוסר-תנועה: msevrdaba = נמצא.
 יש לציין, שרוב המלים שנוצרו על סמך שורש עברי זה, מורות על תנועה: מסירה,
 נתינה, הליכה וכו'. למשל: mivamsevvrze = מסרתי; seamsevvrze = הִכַּנְס, תמסור
 בפנים; aamsevvrze = קח; moamsevvrze = הִבָּא; caamsevvrze = קח אתך;
 gaamsevvrze = הוציא; momsevvrda = בא (בעבר).

המספרים העבריים חדרו לארגו של הסוחרים היהודיים בגרוזיה, כמו בשפות ארגו
 אחרות של היהודים במזרח ובמערב: eħadi = אחד; qasara = עשרה; qesrim =
 עשרים, וכו'.

המסר שנמסר על-ידי הסוחר היהודי בגרוזיה לזולתו על נוכחות הגוי בעת השיחה,
 הינו קצר ולעניין: dai (די). מלה זו מורה על בקשה לעצור ולשתוק. אצל יהודי פרס
 בקאשאן ההוראה נשמעת אחרת: Iodea lašon (יודע לשון). ואולם האזהרה לפני
 גניבה נשמעת באותה לשון בשתי השפות הללו: qenaim (עיניים!). פירושה — שים
 עין על הלקוח.

גם מונחי הסחורה שאולים מן העברית: i(n)aini = יין, hitimi = חיטים, וכו'. כמה
 מונחים הקשורים עם זהב, כסף ומעות נלקחו משמות הצבעים, כגון: qviteli [צהוב]

5 ניסן באבאליקאשווילי, 'המבטא העברי של יהודי גרוזיה', לשוננו מד (תש"ם), עמ' 66-70.

= זהב; çetiri [לבן] = כסף; çiteli [אדום] = עשרה רובלים; mevane [ירוק] =
דולאר.

יש להניח ששמות המשפחה של יהודי גרוזיה qvītelāšvili, tētīruāšvili וכו' קשורים עם המונחים הנ"ל. ציון הזהב, הכסף והמעות על-פי צבעים קיים בהרבה שפות של אומות העולם: ברוסית chervonets = עשרה רובלים; באנגליה של ארה"ב greenback = דולאר, וכו'.

למושג 'כסף' יש עוד מספר שמות שכדאי לציין אותם: kesepi = כסף; maqoti = מעות; para = פר. השניים הראשונים נפוצים בכל רחבי גרוזיה, אך השלישי — במערב גרוזיה בלבד. המונח para בא, כנראה, מתורכית. המלה היתה כה נפוצה שאף חדרה ליצירה ספרותית: Iosebma para išova [יוסף הרוויח כסף].⁶ מונחים נוספים, המציינים מספר יחידות או שטרות של כסף או ממון, הם: qatoni [קטן] = קופיקה; araioti [אריות] = רובל; mamoni = ממון; Zaabi = זהב; çiti-tvali [עין-הציפור, בגרוזית] = מטבע של חמש קופיקות; levani (המקור אינו ברור) = עשרה רובלים וכו'.

הביטוי Oñi kedeli = 'ארבע קירות', במשמעות 'בית-כלא', היה נפוץ לפני-כן בקרב הגנבים, אך שימושו היה כה תכוף, עד שבמשך הזמן מצא מקום לגיטימי בשפת הדיבור של יהודי גרוזיה.

והנה עוד מספר דוגמאות סמנטיות מתחום המקצוע והטופונימיקה: soħaroba (<סוחר) = מסחר; mestambolle = סוחר, העושה את מלאכתו באיסטנבול שבתורכיה; karavanbaşı = ראש השיירה בדרך הארוכה; kelebi = שוטר, סוכן המיסים; melaha = מלאכה; daiani = שופט; gadol-goimi = איש בעל תפקיד גבוה מאד; gadol-daiani = השופט העליון; gadol-baiñi = עיר הברירה (תבליסי); keparı = כפר, וכו'.

כפי שציינו לעיל, הארגו של הסוחרים היהודיים בגרוזיה אינו מצטיין בשפע של מלים גרוזיות דווקא. רוב הארגו מורכב ממלים וביטויים שנשאלו מן העברית ומשפות אחרות. בין המלים שחדרו מן השפות האחרות נציין אחדות: mardi = איש, פלוני (מאוסטינית, mard); dalaloba = מסחר זעיר (מערבית, dalal); koçaki = רע, לא טוב (מתורכית, küçük קטן); martapa = מעמד (מערבית, martaba);⁷ taviñi = התערבות (מערבית, taviñ). וכו'.

מן הייחוד הפונטי בארגו של הסוחרים היהודיים בגרוזיה נציין את הוספת ההגה r באמצע המלה, כדי לטשטש את משמעותה באוזני המקשיבים הלא-רצויים. משמעות המלה העברית 'לאבד' הינה 'לחסל, להרוג' וכו'. היה צפוי שמלה זו תישמע מפי יהודי

⁶ 189, 83. 1981, הנהלת החקירה, הליטות, 238, 239, 240, 241.

⁷ ראה הערה 2 לעיל.

גרוזיה dabeda, אך כאן מופיע ההגה r ומשנה את הצורה החיצונית של המלה: dabreda. כך קורה לא רק במלה שמוצאה עברי, אלא גם במלה שמוצאה גרוזי: המלה gaqide [מכור, בציוי] הנה מלה ספרותית רגילה, אך בפי הסותרים היהודים היא הגויה gahride. במקרה זה לא זו בלבד שההגה r חדר לתוך המלה, אלא גם שונה ההגה שלפניו.

יש להתייחס במיוחד למלה naša [אשה]. הסברה הנוחה היתה שזוהי יצירת יחיד מלאכותי של רבים: 'נשים' ← נשה.⁸ אך לא מן הנמנע שזהו שריד מארמית 'נשא'⁹ שהיתה שגורה בפי יהודי גרוזיה בתקופה קדומה, כאשר הארמית היתה שפה נפוצה לא רק בקרב היהודים, אלא גם בקרב עמים אחרים במזרח, ובין השאר גם בגרוזיה.¹⁰ לגבי מספר מלים אפשר להצביע בבטחון שנשאלו משפות אחרות, אך, לצערנו, המקור לא ידוע עדיין.

כל שפות הסתר של יהודי המזרח נבנות בדרך-כלל על בסיס אוצר המלים שנשאל במידה ניכרת מן העברית או מן הארמית. אך תורת-הצורות והתחביר נשענים, רובם ככולם, על בסיס השפה המקומית הלא-יהודית.

בגלל העובדה ששפות הסתר של יהודי המזרח שואלות מן העברית חלק גדול מאוצר המלים שלהן, אף שמות השפות נוצרו על בסיס השפה העברית: qivruili = שפת הסתר של יהודי גרוזיה, מלשון 'עברית'; lašun או lašuniya = שפת הסתר של יהודי מגרב; lutrai (לפי אחת הסברות — מלשון 'לא תורני') = שפת הסתר של יהודי פרס.

בהשוואת הארגו של יהודי גרוזיה עם הארגו של קהילות יהודיות אחרות במזרח, אפשר לגלות מרכיבים לשוניים משותפים או דומים שנשאלו מן העברית, וכן קווים אופייניים נוספים. למשל, בכל הארגו של יהודי המזרח מבחינים במערכת חשבונית המבוססת במידה מסוימת על משמעות המספור של אותיות האלף-בית העברי. בארגו של יהודי גרוזיה יש מרכיב של המערכת הזאת: kopi (ק) = 100. מלבד זאת, משתמשים גם במספור העברי: eḥadi (1), qasara (10), qesrim (20), וכו'.

בכל שפות הסתר קיימת הבחנה ברורה בין 'שלנו' ובין 'לא שלנו', כלומר יהודים ולא-יהודים: אין הבחנה זו חוזרת על עצמה בכל השפות היהודיות, אך המשותף הוא שהכינוי של היהודי אצל יהודי גרוזיה שאול מן העברית:

8. 34. აკ, აკ, აკ, აკ

9 Wolf Moskovich and Gershon Ben-Oren, 'The Hebrew-Aramaic and Georgian Components in the Spoken Language of Georgian Jews', *Proceedings of the Eighth World Congress of Jewish Studies*, Division D, Jerusalem 1982, p. 22

10 Георгий Церетели, Армазская билингва – двуязычная надпись, найденная при археологических раскопках в Мухета-Армази, Тбилиси 1941.

isreeli, ebreeli	—	יהודי
ķapari	—	נוצרי
goimi	—	לא-יהודי
ismaqeli	—	מוסלמי

בארגו של יהודי זאכו בכורדיסטאן:

‘ivraya	—	יהודי
‘ivresa	—	יהודיה
‘arel	—	נוצרי

אצל יהודי פרס, בשפת lutrai:

ben-‘avri	—	יהודי
goim	—	גוי

בכל שפות הסתר של יהודי המזרח יש מלים שנוצרו מן השורש העברי 'גנב'. אצל יהודי גרוזיה מתבטא המושג לפעמים באות הראשונה של המלה: gimel [גימל]. בלוטראי — ganav; בלשוניה — gannav; בארגו של יהודי הבלקן — ganviar [לגנוב].

המושג 'חצי' מתבטא בהרבה משפות הסתר של יהודי המזרח באותו שורש: vaḥezi — אצל יהודי גרוזיה, כאשר האות ו' נצמדת למלה באופן כזה שאין להפריד בינה לבין המלה עצמה. בלשוניה — el-ḥaṣi : el-ḥaṣi šeluk = חצי שלך. אצל יהודי זאכו בכורדיסטאן: ḥaṣi šillok, ḥaṣi šilli = חצי שלי, חצי שלך. אותו מצב קיים גם אצל יהודי הבלקן.

בהרבה מלשונות הארגו של יהודי המזרח אפשר להבחין במלים שנשאלו מן העברית: כסף, ממון, זהב. המושג 'כסף' מתבטא אצל יהודי גרוזיה בשלוש מלים: para, maqoti, ķesepi. הראשון והשני אצל יהודי מזרח-גרוזיה בעיקר, והשלישי — אצל יהודי מערב-גרוזיה. אצל יהודי פרס — pṛita, mamon, zahav [פריטה], וכו'. שם עצם ופועל הגזורים מן השורש 'שקר' מופיעים הן אצל יהודי גרוזיה והן בעדות אחרות. בגרוזיה: gaš eqerela = שיקר; בפרס: seker = שקר. וכך גם לגבי המושג 'עיניים'. הן אצל יהודי גרוזיה והן אצל יהודי פרס הוא משמש כאזהרה לשותף במסחר: שים עין! בכמה שפות סתר של יהודי המזרח נשאל שורש הפועל העברי 'הלך': בגרוזיה daleḥda = הלך; במגרב l-y-h = הלך, הסתלק וכו'.

לארגו של יהודי עדות שונות במזרח יש מספר קווים משותפים, וההשוואה ביניהם תתאפשר באופן רחב יותר רק כאשר יהיו בידינו תיאורים מלאים של רוב שפות הסתר היהודיות במזרח. טקסט מלאכותי זה חובר על-ידי צירוף של מלים ומשפטים בארגו של סוחרים יהודיים בגרוזיה:

Tobi mardi, iēsobs. Qatoni ar daukamo, qasara araiotā qamiamsevrev. Dğes Tabat visohare, magram seperi ar miešamda da qalebma šohadi camartva. Šens mamons me mivħridi, rasaç mougadoleb savaħezo iqves. Vidaqatot da bimeeraç moutovoç țore gašequerdeba da camsevrdeba.

תרגום:

הוא איש טוב. אל תוריד לו קופיקה, תן לו בעשרה רובלים. היום סחתי טוב, אבל לא היה לי רשיון והשוטר לקח ממני שוחד. את הסחורה שלך אני אמכור לו; מה שארוויח, נחלק בינינו (יהיה לחצי-חצי), נעשה בדעת (בשכל) ונגמור איתו מהר, אחרת — יתחרט וילך.

הסברים:

tobi = טוב.

mardi = איש. המלה חדרה מן הלשון האוסטינית. האוסטינים גרים בהרי קווקז ושפתם השפיעה בעיקר על לשון הסתר של יהודי העיר צחינוואלי, בירת האוטונומיה האוסטינית שבגרוזיה. שפה זו משתייכת לקבוצת השפות האיראניות.

iešobs = יש. הסיומת obs מסמנת את ההווה של הפועל הגרוזי.

qatoni = קטון, קטן. פירושו 'קופיקה', שהיא היחידה הקטנה ביותר בכסף הסובייטי. ar = לא (גרוזית).

daukamo: הביטוי ar daukamo פירושו: 'אל תוריד' (מדובר במחיר). המלה העברית 'קם' מסמלת בשפת הדיבור של יהודי גרוזיה מושג שלילי לכל דבר, כפי שציינו לעיל.

qasara = עשרה.

araioti = אריות. פירושו: רובלים רוסיים (כסף). המונח היה מקובל גם בארץ-ישראל במאה ה-19.

miamsevrev = תן. המושג 'מסור' בציווי מלווה בקידומות וסימות גרוזיות (mia-e) שמציינות, בדרך-כלל, העברה ממקום למקום, מיד ליד, וכו'.

dğes = היום (גרוזית).

tobat = טוב.

visohare = עסקתי במסחר, סחתי.

magram = אבל (גרוזית).

seperi = רשיון.

miešamda = (> יש) היה לי.

da = מלת-חיבור (גרוזית).

qalebma = שוטר.

šohadi = שוחד.

camartva = לקח, גול ממני (גרוזית).

Šens = שלך (גרוזית).

- mamons = את הממון שלך, את הסחורה שלך.
 me = אני (גרוזית).
 mivħridi = אמכור לך (גרוזית).
 rasac = את מה ש- (גרוזית).
 mougadoleb = ארוויח ממנו (> גדול).
 savaħezo = את מה שניתן לחלק לחצי-חצי (> חצי).
 iqves = יהיה (גרוזית).
 vidaqaṭoṭ = נעשה בדעת, בשכל.
 bimeeraṭ = במהרה.
 moutovoṭ = נגמור איתו (> טוב).
 ʔore = ואם לא, אחרת (גרוזית).
 gašeqerdeba = יתחרט, יבין שמשקרים לו.
 camsevrdeba = ילך (> מסר), ימסור את עצמו לתנועה.

ביבליוגרפיה נוספת

- E. Yarshater, 'The Hybrid Language of Jewish Communities in Persia', *JAOS* 97 (1977), pp. 1–7.
 David Cohen, *Le parler arabe des Juifs de Tunis*, Paris–La Haye, vol. 1 (1964); vol. 2 (1975).
 Marcel Cohen, *Le Parler arabe de Juifs d'Alger*, Paris 1912.
 W. Leslau, 'Hebrew elements in the Judeo-Arabic Dialect of Fez', *JQR* 36 (1945–6), pp. 61–78.
 יונה צבר, 'היסודות העבריים בניב הארמי שבפי יהודי זאכו בכורדיסטאן', לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 206–219.